

KRONIEK

Drinkkan met propaganda

LUCAS BOLSIUS

NIEUWE PORTRETTE

TOLLIUS

SPEELTROMMEL

AANDELEN

VINCENT VAN GOGH

Een snelle

met een politieke boodschap

Rond 1890 werd in de Stovestraat een *snelle* (drinkkan) uit de 16e eeuw opgegraven. Er staat een intrigerende tekst op; het blijkt propaganda te zijn geweest. Een boodschap die overigens zijn effect heeft gemist.

door **EVELYN SCHEEPSMA**

Een snelle is te herkennen aan zijn bijzondere vorm: een hoge slanke steengoed kruik, bijna cilindervormig en versierd met reliëfvoorstellingen. Snelles zijn geproduceerd in Siegburg in het Rijnland. Ze werden gebruikt als drinkkan voor bier, cider of *most* (half gegiste wijn). Aanvankelijk (begin 16e eeuw) waren ze versierd met Bijbelse voorstellingen, later steeds vaker met familie- en stadswapens. Op de in Amersfoort gevonden snelle staat Filips II afgebeeld, herkenbaar aan zijn dracht met hoed, kraag en baard. De decoratie bestaat uit drie identieke appliques met onderaan de inscriptie *PAX ICH BEGERT, oftewel IK WENS VREDE*.

Foto's: Harold van den Hauten

gedragen aan een zware gouden ketting, waarvan de 52 schakels het Bourgondische vuurslagmotief vertonen. (Een vuurslag is een ijzeren staafje waarmee met behulp van vuursteen en tondel vuur gemaakt kon worden. Het staafje werd langs de vuursteen gehaald, waardoor vonken loskwamen die de tondel lieten gloeien.)

De ridders werden geacht hun keten altijd te dragen. Dat heeft op het slagveld talrijke berovingen tengevolge gehad. Bovendien belemmerde het zware gewicht de strijd. Daarom stond Karel V in 1516 toe om een lichtere keten of een zijden band te gebruiken. Zoals bij de appliques van voornoemde kan duidelijk is te zien, heeft de pottenbakker destijds de keuze gemaakt een dergelijke 'praktische' zijden band af te beelden.

GULDEN VLIES

Filips II was grootmeester van de Orde van het Gulden Vlies, net als zijn vader Karel V. Deze exclusieve ridderorde werd in 1430 in Brugge ingesteld door Filips de Goede. Het symbool van de orde is een kleine gouden ramsvacht (Gulden Vlies) die met kop en poten door een ring is gehaald. Het Gulden Vlies werd in de 15e eeuw

FILIPS II

Om de als 'boodschapper' fungerende kan beter te kunnen plaatsen, eerst een resumé van wat zich in die roerige periode afspeelde. In 1555 deed Karel V troonsafstand als heer der Nederlanden ten gunste van zijn zoon Filips II. Deze plechtigheid vond plaats in de staatsiezaal (Aula Magna) van het voormalige Coudenbergpaleis in Brussel. Een jaar later werd Filips ook koning van het Spaanse Rijk. Omdat hij was geboren en getogen in Spanje had hij geen persoonlijke band met de Nederlanden. Als overtuigd katholiek zou hij alles in het werk stellen het protestantisme in al zijn regionen uit te roeien. In Spanje zelf slaagde hij daarin; in de Nederlanden zou dit uitmonden in de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648).

BOEKDRUKKUNST

Filips II werd geconfronteerd met het feit dat het protestantisme in de Nederlanden al diep geworteld was. De verspreiding van protestantse ideeën werd bevorderd door de boekdrukkunst. De intellectuele burgerij was op die manier vlug en goed op de hoogte van de in een stroom-

versnelling geraakte gebeurtenissen. Toegang tot kennis en boeken was niet meer voorbehouden aan een beperkt gezelschap, maar mogelijk voor een groter publiek. Eén van de voornaamste critici van de kerk was de theoloog Maarten Luther (1483-1546). Hij publiceerde in 1517 zijn 95 stellingen, waarin hij tal van punten van het katholicisme bekritiseerde. Die zou hij hebben vastgespijkerd op de deur van de slotkerk te Wittenberg. Dank-zij de boekdrukkunst kon zijn kritiek worden verspreid, met succes.

RELIGIEUS PROPAGANDAMIDDEL

In het kielzog van de Lutherse Reformatie werd ook de kunst, in het bijzonder de boekdrukkunst, in Duitsland al snel als propagandamiddel toegepast. Kritiek op oude gewoonten en de roep om hervorming konden op deze manier worden verspreid. Omdat het merendeel van de bevolking ongeletterd was werden eveneens 'satirische' afbeeldingen van bijvoorbeeld de paus en kardinalen in omloop gebracht. Het werd gezien als een effectieve manier om het gedrag van de geestelijkheid te hekelen. In het midden van de 16e eeuw verplaatsten deze 'gezichtskarikaturen' zich naar meer algemene communicatiemiddelen: huishoudelijk keramiek, zoals steengoed drinkkannen. De grote vlakken van de snelle waren bij uitstek geschikt voor meer propagandistische (schrik)beelden, zoals de strijd tussen katholieken en protestanten.

Ondanks het streng katholieke karakter van het Rijnland was er een sterke neiging naar het reformatorische gedachtegoed. In Siegburg wisselden perioden van tolerantie en vervolging elkaar af. Eind 16e eeuw verhuisden de pottenbakkers uit Siegburg naar Westerwald; het is niet onmogelijk dat dit te maken zou kunnen hebben met druk van de aartsbisschop die ook het wereldlijke gezag had. In Westerwald ging de productie van 'reformatorisch' getinte kannen gewoon door. De vraag naar deze drinkkannen groeide sterk, zowel in binnen- als buitenland (de calvinistische Nederlanden). Daarom viel een opportunistische pottenbakker maar al te 'gaarne' van zijn geloof af.

POLITIEK DOORGEFLUIK

In de loop van de 16e eeuw werd het Rijnlands steengoed ook drager van politieke figuren. In 1566 vond in de Nederlanden de eerste Beeldenstorm plaats, gevolgd door de Opstand. Dat gaf de pottenbakkers de kans hun producten de volgende veertig jaar nog met diverse afbeeldingen te verfraaien. Kannen met portretten van eigentijdse heersers waren vooral populair onder de adel en kooplieden. Beide groepen spreidden geestdriftig hun gevoel van sympathie en trouw aan hun leenheer tentoon. Er ontstond een bloeiende handel in drinkkannen, die op 'maat' zijn versierd. De scheepslading kende geen taboes; Filips II en zijn politieke tegenstander Maurits van Nassau lagen dan ook vredig naast elkaar in de kisten.

BRONNEN

■ David Gaimster, *German stoneware 1200-1900* (Londen 1997)

■ Marion Roehmer, *Siegburger Steinzeug* (Mainz 2007)

Evelyn Scheepsma is vrijwilliger bij het Centrum voor Archeologie.

Bij de kan die werd gevonden in Amersfoort, staat onder de afbeelding van Filips II een vredeswens. De Noordelijke Nederlanden scheidden zich in 1581 af met het Plakkaat van Verlatinghe. Filips werd dus afgezet als hun heerser. Daarom zal de kan vóór die tijd geproduceerd zijn. De grote populariteit van deze kannen blijkt mede uit het feit dat in Duitsland scherven gevonden zijn met identieke decoratie en inscriptie. Ook daar woedde immers een verwoestende oorlog. De roep om vrede kon op deze manier worden beïnvloed. Het heeft echter niet gebaat; door het gebruik van de drukpers konden de hervormingsideeën zich snel verspreiden. De boodschap op de snelle heeft zijn effect dus gemist.

Geboeid door historische processen

Lucas Bolsius is behalve burgemeester van Amersfoort ook historicus. Is dat laatste van belang voor zijn functioneren als burgemeester? 'Ik ben geen onderzoeker, maar ben vooral geboeid door historische processen en onderhandelingsvraagstukken.'

door FLOOR DE GRAAFF en YVONNE TANKE

Alweer twee jaar geleden werd Lucas Bolsius benoemd tot burgemeester van Amersfoort. Een druk bestaan, maar dat past bij hem. 'Ik heb veel dingen gedaan, maar nooit een vak geleerd.' Bolsius studeerde in de jaren tachtig maatschappijgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam. Als student al kwam hij in aanraking met de gemeentepolitiek. Zijn afstudeerscriptie ging over het burgerlijk armenbestuur in Den Haag en Rotterdam in de jaren 1750-1800. Dat suggereert interesse in politiek, en in mensen en hun praktische problemen.

Hij voelt zich dan ook niet direct een historicus, maar meer een academicus. 'Ik ben absoluut geen wetenschapper, wel een theoreticus,' licht Bolsius toe. 'Hoe zitten processen in elkaar, historische processen maar ook onderhandelingsprocessen? Ik heb geleerd die op een abstract-

wetenschappelijk niveau te benaderen.' Als voorbeeld noemt hij de onderhandelingen tussen Israëliërs en Palestijnen in 1993 in Oslo, die leidden tot de zogenaamde Oslo-akkoorden. 'Die onderhandelingen vonden plaats in de winter, in een landhuis. Beide vleugels van dat huis waren verbonden door een middendeel met een open haard. Dáár, in de behaaglijkheid van het vuur, vonden de informele contacten plaats. Daar raakte men met elkaar in gesprek. Ging men elkaar zien als mens. Hoe kun je in dat soort ingewikkelde processen de dingen zó ensceneren en forceren dat mensen met elkaar in gesprek komen? Dat vind ik intrigerend. Ik kijk op een academische manier naar dit soort processen en kan ervan leren, ook als politicus. Als politicus moet ik veel onderhandelen.'

DOENER

Bolsius vindt zichzelf niet alleen een denker, maar ook een doener. 'Uitvoeren is minstens zo belangrijk als nadenken. Ook als wethouder of burgemeester. Je moet af en toe forceren. In Rotterdam was ik als wethouder betrokken bij buurtbemiddeling. Mensen weten niet meer hoe ze met elkaar in gesprek moeten gaan vóórdát het conflict ontstaat. Dan moet je dat faciliteren. Uitvoeren kan dan bijvoorbeeld ook zijn: naar de mensen toe gaan en met ze in gesprek gaan.'

Ooit stelde een jongen die overlast in de buurt gaf hem de vraag: 'Wat doet een burgemeester eigenlijk?' Het gesprek vond plaats in de huiskamer van de woning van de ouders van de jongen. De wijkagent was er ook bij. Bolsius antwoordde: 'Nou vriend, als je heel vervelend wordt, dan kan ik een papier ondertekenen en dan kan deze agent je meteen meenemen.' Hij zegt hier nu over: 'Op zo'n moment communiceer ik graag rechttoe rechtaan. Ik kom daar niet voor niks. Namens de samenleving in een rechtsstaat communiceer ik met zo'n jongen. Ik ben streng maar ook helder.'

'Mensen weten niet meer hoe ze met elkaar in gesprek moeten gaan vóórdát het conflict ontstaat.'

WAARHEDEN

Al voelt hij zich niet direct een historicus, toch onderstreept Bolsius het belang van de geschiedenis van een stad. Hij geeft een voorbeeld uit zijn periode als wethouder in Rotterdam. 'In de stadsgeschiedenis van Rotterdam zijn de oorlogsjaren niet goed verteld. Als wethouder heb ik me ingezet om ervoor te zorgen dat dit beeld wordt gecorrigeerd door middel van interviews met de weinige mensen die dat nog kunnen navertellen. Ook als er dan waarheden naar boven komen die niet iedereen prettig vindt. Bijvoorbeeld dat de door de Duitsers in 1941 aangestelde burgemeester veel goede dingen heeft gedaan voor de stad. Voor Amersfoort is het van belang om de ervaringen van Kamp Amersfoort vast te leggen. Er komen nog steeds nieuwe feiten naar boven.'

In zijn functie van burgemeester bezoekt Bolsius echtparen die zestig jaar zijn getrouwd. 'Dan vraag ik altijd naar de evacuatie van de inwoners van de stad in mei 1940. Die mensen hebben dat meestal als kind meegemaakt. Dan blijkt dat hun kinderen dat vaak niet weten.'

OPVOEDEN IS VERTELLEN

Amersfoort is een snel groeiende stad. Wat doet groei met een stad? Bolsius: 'Vanuit een historische, maar ook vanuit een sociologische en psychologische invalshoek kunnen we ons afvragen of de nieuwkomers in bijvoorbeeld Vathorst zijn aangesloten bij de geschiedenis van de stad. Kinderen spelen daar een belangrijke rol in. Een goede basisschool heeft ook aandacht voor de stadsgeschiedenis. Door middel van bezoeken aan Museum Flehite, de Mannenzaal etcetera kunnen we kinderen opvoeden in de geschiedenis van de stad.'

EEN KLEINE BIOGRAFIE

Geboren in 1958 in Den Haag
Middelbare school in Den Haag; lid leerlingenraad
Bestuurskunde Universiteit Twente (1 jaar)
Maatschappijgeschiedenis Erasmus Universiteit Rotterdam
Lid ARJOS, lid CDJA
Lid deelgemeenteraad in Rotterdam (1982)
Jongerenvertegenwoordiger bij VN
Persvoorlichter NOVIB
Journalist bij *Het Binnenhof*
Verslaggever bij Radio Rijnmond
Lid Provinciale Staten
Directeur Holland Trade Bridge in Vietnam (1993)
Hulpverlener bij Memisa in Rwanda (1994)
Zelfstandig ondernemer mediazaken
Wethouder Rotterdam (o.a. Sociale Zaken en Haven) (2002)
Burgemeester van Amersfoort (2010)

'Als je kinderen met de politiek in aanraking wilt brengen, laat ze dan in de Raadzaal op de stoel van de burgemeester zitten.'

Floor de Graaff is bestuurslid van de Stichting Flehite Publicaties. Yvonne Tanke heeft een eigen historisch bureau: Mythos Erfgoedprojecten.

Op de vraag of je kinderen kunt opvoeden met historisch besef, antwoordt Bolsius zonder aarzelen: 'Absoluut. Kinderen houden van verhalen, van vertellen en van voorlezen. Als je het verhaal maar weet te brengen. Als je kinderen met de politiek in aanraking wilt brengen, laat ze dan in de Raadzaal, laat ze op de stoel van de burgemeester zitten. Dat vergeten ze nooit meer. Laat ze meevaren in een boot van de Eemlijn en ze zien dingen die wij volwassenen niet zien.'

In Bolsius' visie moeten we kinderen meer informatie in beeld aanbieden en minder in letters. 'Met *story telling* kun je heel makkelijk de verbinding maken tussen letters en beeld. Kinderen hebben fantasie en zijn daardoor gevoelig voor sagen en legenden. Door daar een appèl op te doen, maak je kinderen gevoelig voor de historie van de stad.' Maar: 'We communiceren, ook als overheid, teveel met letters. We moeten dat anders leren doen.' Hij noemt een voorbeeld: 'Van de folder van de Hema kunnen we leren hoe de Hema communiceert met alle bevolkingsgroepen. Door gebruik te maken van veel beelden en weinig tekst. Door een duidelijke en vaste opbouw van de informatie.'

Anders communiceren kan ook door gebruik te maken van moderne sociale media. 'Met twitteren kunnen we bij een rampdreiging mensen sneller bereiken dan ooit,' aldus de burgemeester. 'Hierbij lopen we natuurlijk wel risico's. Toch moeten we als overheid hier het voortouw nemen.' Ook hier weer 'onderhandelen, en soms een beetje forceren'.

Belangstelling voor geschiedenis zit dus in Bolsius' genen en hij doet er ook wat mee. 'Mijn oudste zoon Pieter heeft het nu ook ontdekt.'

Bontmantels, kanten kragen, ernstige gezichten

Onlangs heeft het museum vier boeiende portretten verworven van Amersfoortse notabelen. Vergeten, omdat de schilders niet bekend zijn. Hoe zijn ze hier gekomen en wie zijn ze? Aanleiding tot nieuw onderzoek.

door GERARD RAVEN

Wie de portretten goed bekijkt zal allicht denken: dat moet het museum een aardig sommetje gekost hebben. Maar dat valt erg mee. Twee schilderijen (het eerste en laatste hierna) hingen in het Oude Stadhuis, in de kamer van het grote stadsgezicht van Withoos. Sinds het museum dat in bruikleen kreeg hingen de twee heren er wat verweesd. Onlangs gaf wethouder Pim van den Berg toestemming om ze ook over te brengen naar het museum. De twee andere hingen al lange tijd in het depot van de

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in Rijswijk. Ze waren wel bekend en staan ook in *Bruit van d'Eem* (helaas alleen verwisseld). Het Rijk wilde ze graag uitlenen, maar moest wel kleine restauraties in rekening brengen. De Oudheidkundige Vereniging Flehite paste de € 3000 bij. Andere lezers zal eerder iets anders zijn opgevallen: het zijn allemaal mannen. Zo ging dat indertijd. Vrouwen werden wel afgebeeld, maar met hun man. Er moest wel iets bijzonders aan de hand zijn als een vrouw alleen werd geschilderd. Dat gebeurde bijvoorbeeld met de rijke Catharina Somers, een stichteres van het Burgerweeshuis in 1551. Haar portret is daar nog steeds te bewonderen.

GERRIT VAN BARNEVELD

Een relatief bescheiden luxe zien we op het enige 16e eeuwse portret. Lang is gedacht dat dit de vader van Johan van Oldenbarnevelt betrof, maar het linksboven vermelde jaartal 1598 sluit dat uit, omdat die toen al tien jaar was overleden. Waarschijnlijk is het Gerrit Jansz van Barneveld, leraar aan de Latijnse school. Mogelijk werd hij daar in 1574 benoemd; in ieder geval ontdekte Hans Smit dat het stadsbestuur hem in 1581 het huis toevoegde van een gevluchte katholiek, Willem Pijl. Deze toewijzing bevestigt dat Gerrit een stedelijke functie had gekregen, maar ook dat hij van buiten de stad kwam, vermoedelijk uit Barneveld. Het volgende jaar volgden herbenoeming en salarisverhoging en daarna diende Gerrit door tot 1617. Toen was hij in de tachtig en kreeg hij een pensioen. Zijn vrouw heette Wobbe en was vermoedelijk een Van Staverden. Verschillende kinderen namen de achternaam Van Staverden aan en werden ook leraar of advocaat (een afstammeling was Jacob van Staverden, schilder te Rome rond 1700).

CORNELIS VAN DUVERDEN

Mr Cornelis van Duverden of Deuverden (1543-1611) studeerde rechten in Leuven en trouwde met Johanna van Voort. Hij noemde zich daarom ook wel Van Duverden van Voort. Hij werd advocaat van het Hof van Utrecht en

schepen van de hoofdstad. Toen Amersfoort in 1579 eindelijk meedeed met de Opstand kocht Cornelis het ambt van schout! Alleen omdat hij wel geschikt was kwam hij er mee weg. Hij bleef in functie tot zijn dood.

Van Duverden was een machtig man die zonder moeite anderen bevoordeelde, waaronder zijn kinderen. Toch was hij een fel calvinist, maar daarom juist intolerant. De zusters van het Sint-Aagtenklooster waren als de dood zo bang voor hem, zo blijkt uit hun kroniek. Nadat de bezettingstroepen van Oranje hen tot tranen toe bedreigd hadden kwam de schout hen vertellen dat ze niet meer gebonden waren aan hun kloostergelofte. Het stadsbestuur had het immers op hun eigendommen gemunt. De zusters traptten er niet in, maar zij hadden wel veel last van de opgelegde boeten en inkwartiering van soldaten. Met ver-

driet constateerden zij dat Cornelis niet optrad tegen de Beeldenstorm van de Joriskerk.

Ook in later jaren hadden de nonnen nog vaak last van Cornelis, 'bysonder als hy beschonken was'. Het stadsbestuur wilde niet dat hier nog clandestiene missen plaatsvonden, als enige plek in Amersfoort. Dan kwam Van Duverden met zijn mannen de getijdenzang verstoren, zetten zij de pater de stad uit en dronken het bier op. De schout kreeg het klooster niet, maar legde dan opnieuw grote boeten en inkwartiering op. Toen de zusters eens weigerden open te doen wilde hij woedend de deuren kapotschieten. Gelukkig wisten zijn broer en zus en een secretaris hem tot bedaren te brengen. Ook andere katholieken waren niet veilig; zo verstoorden Cornelis én de burgemeesters de mis in de Rochuskapel, lieten zij ►

de priester neersteken en roofden alles mee wat ze zagen.

Cornelis overleed in 1611 en werd begraven in de Joriskerk. Het pompeuze en martiale portret is dat jaar gemaakt, mogelijk pas kort na zijn dood in opdracht van de familie. Zijn zoon Jan werd de nieuwe schout. Zijn dochter Sophie was getrouwd met Pieter Both, de eerste gouverneur-generaal van Indië.

HENDRIK BOTH

Pieter Boths oudere broer was Hendrik Hendriksz 'de Oude' (circa 1562-1636). Hij was in 1630-1634 kapitein van de schutterij, in 1631-1633 raad en in 1636 weesmeester. In één bron staat dat hij ook *kameraar* (penningmeester) was, maar dat wordt niet bevestigd in het boek van Hormann; de verschillende Hendrikken Both zijn trouwens wel vaker verward. Hendrik verwekte rond 1590 een natuurlijke zoon Jan, maar had daarna geen kinderen meer uit zijn huwelijken. Eerst met Frederikje Maesdr (1592) en na haar overlijden (aan de pest?) met regentweduwe Beatrijs Cornelis Taets (1623).

Dit laatste jaar liet Hendrik zich ook schilderen, keurig en relatief sober. Het is daarom mogelijk dat er bij het huwelijk een dubbelportret is gemaakt, waarvan dat van Beatrijs dan is verdwenen. Gezien de vele akten waarin

Gerard Raven is conservator van Museum Flehite.

hun financiën worden geregeld waren zij aardig bemiddeld; zo hadden zij land in Stoutenburg en Hoogland. In het lidmatenboek van de Joriskerk staan Hendrik en Beatrijs in december 1630 vermeld met de aantekening 'dood'; daarom is wel verondersteld dat zij toen tegelijk overleden. Hendrik wordt echter nog in 1636 vermeld; in een andere bron is zijn overlijden op 1635/6 gedateerd.

BARTHOLOMEUS VAN DEN VELDE

Het laatste portret in Japanse rok is een eeuw later geschilderd, rond 1715. Bartholomeus kwam uit Rotterdam en was in 1703 getrouwd met Aletta van der Lingen. Zij kregen zes kinderen, die in de Joriskerk werden gedoopt. Hij had een lange carrière op het stadhuis aan de Hof: 1704-1708 raad (3x), 1709-1721 secretaris (9x), 1713-1718 burgemeester (4x), opnieuw raad in 1722 en dat jaar ook overleden.

De vier portretten verdienen een ereplek. Die krijgen ze in januari ook in de nieuwe portrettenwand van het museum, samen met enkele schilderijen die al in het museum hingen. Zo is het museum verrijkt zonder dat er grote bedragen nodig waren om ze aan te kopen. Hopelijk doen zich nog vaker zulke buitenkansjes voor.

BRONNEN

- H.Th. Hormann, *Gezagsdragers Amersfoort 1405-1795* [Woudenberg 1998]
- H.J. Reynders, *Gedenkboek van het stedelijk gymnasium te Amersfoort 1376-1926* (Amersfoort 1928)
- F. Boerwinkel jr. (ed), *Chronyk van Sint Aagten Convent* (Amersfoort [1939])
- Hans Smit, 'Politiek en bestuur', in *Bruit van d'Eem. Geschiedenis van Amersfoort I* (Utrecht 2009), m.n. 281-282
- *Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek VII*, 396 (Van Duverden)
- http://users.skynet.be/andre.both/genealogie_both_nl_ut/genea/amersfoort2-01.htm#VIII-b (genealogie Both)

Tobeen, poëtisch realist

door KATJUSCHA OTTE

Museum Flehite neemt dit najaar een indrukwekkende tentoonstelling over uit Bordeaux. Het betreft werk van de Franse schilder Tobeen (pseudoniem van Félix Elie Bonnet, 1880-1938).

Museum Flehite organiseerde al vaker tentoonstellingen van kunstenaars uit de kring van de beroemde kunstpedagoog en -adviseur H.P. Bremmer. Zo was het werk van Jakob Nieweg, Jo Koster en Jan Adam Zandleven in het museum te zien. Nu zet men de traditie voort met een Fransman.

Tobeen woonde in de stad, maar vond zijn inspiratie in het Franse platteland van de Aquitaine en Frans Baskenland. Daar schilderde hij de oogst, vissers, wasvrouwen en druivenplukkers. Zijn kleurrijke werk is vertegenwoordigd in verschillende museale collecties in binnen- en buitenland, maar werd nog niet eerder zo uitgebreid tentoongesteld in een Nederlands museum.

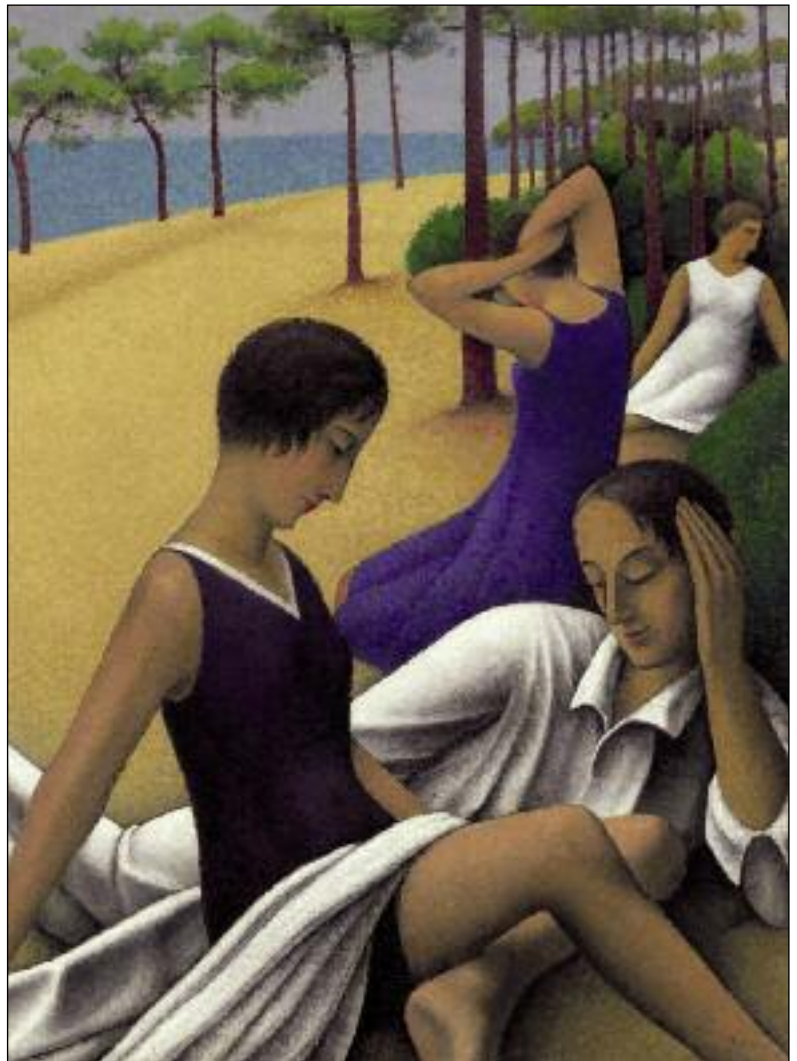
KUBISME EN REALISME

Tobeen werd geboren in Bordeaux en groeide op in een artistiek-ambachtelijk milieu. In 1907 verhuisde hij naar Parijs, waar hij midden in de ontwikkeling van het kubisme belandde. In zijn atelier was het een komen en gaan van bevriende kunstenaars, waarmee hij debatteerde over het kubisme en nieuwe ideeën ontwikkelde. Hij exposeerde zijn werk op de beroemde Salon des Indépendants en nam deel aan de toonaangevende Section d'Ortentoonstelling (1912) waar ook kunstenaars aan deelnamen als Marcel Duchamp, Jean Metzinger, Albert Gleizes en Juan Gris.

De kubisten bouwden voort op het gedachtegoed van Paul Cézanne en beperkten hun kleurgebruik. Zij pasten (geometrisch) abstracte vormen toe, in navolging van Pablo Picasso en Georges Braque. Ook Tobeen experimenteerde hier mee, al voelde hij zich uiteindelijk het beste thuis bij een poëtisch-realistische stijl, waarin alleen de vlakverdeling nog aan het kubisme herinnert.

PLATTELAND

Tobeen woonde zeventien jaar in Parijs, maar was geen stadsmens. Regelmatig reisde hij naar zijn geboorteplaats Bordeaux, trok naar de bossen van Les Landes, de wijngaarden in de Médoc of nog zuidelijker, naar het Baskenland. Hij hield van de havenplaatsen, de dorpen aan de voet van de Pyreneeën en van de Baskische be-

Sur la dune./Op het duin. Olieverf op doek, ca. 1914 (particuliere collectie).

De catalogus bij de tentoonstelling is geschreven door kunsthistoricus Rosella Huber en is verkrijgbaar voor € 28,- (99 Uitgevers/Publishers te Haarlem). www.museumfleHITE.nl.

Katjuscha Otte is kunsthistoricus bij Museum Flehite.

volking. In zijn schilderijen keren deze plekken en mensen dan ook telkens terug.

In 1927 was in Parijs een expositie te zien met werk van circa tien *peintres bordelais*, schilders uit Bordeaux en omgeving, onder wie Tobeen. Bremmer kocht daar twee werken van Tobeen aan voor de kunstcollectie van Hélène Kröller-Müller. Daarna groeide onder Bremmers invloed de belangstelling voor Tobeens werk in Nederland. Zijn werk bevindt zich uiteraard in het Kröller-Müller Museum, maar bijvoorbeeld ook in het Centraal Museum.

VOOR HET EERST

Toen Tobeen in 1938 overleed, liet hij een oeuvre na van zo'n driehonderd werken; voornamelijk schilderijen en enige houtgravures, aquarellen en tekeningen. Een fraaie dwarsdoorsnede hiervan is voor het eerst in Nederland te zien. De tentoonstelling is tot stand gekomen in samenwerking met het Musée des Beaux-Arts in Bordeaux.

DE SPEELTROMMEL VAN DE ONZE-LIEVE-VROUWETOREN

Het Mirakel van Amersfoort

Onlangs is de 17e-eeuwse speeltrommel weer in gebruik genomen. Omdat die 89 jaar als schroot op de luidzolder van de toren had gelegen werd dit meteen als een modern wonder aangemerkt. Inmiddels is ook ontdekt dat hij is gemaakt door Jurriaan Sprakel.

door HENK VELDMAN

Leen 't Hart nam in 1991 afscheid als stadsbeiaardier van Amersfoort. Wethouder Monumentenzorg was toen Fons Asselbergs. Samen smeedden zij plannen om van de toren een soort 'Nationaal Monument van het Klokkenspel' te maken. Men wilde de beroemde Hemony-beiaard restaureren en de toren verrijken met een tweede, moderne beiaard. Zo werd drie jaar later de Stichting Amersfoort Beiaardstad in het leven geroepen. De twee doelstellingen waren na drie jaar al gerealiseerd. In 2000 werd het zevengeluid geplaatst (met klokken van de Duitse firma Rincker) en met de trommelrestauratie van de laatste jaren komt ook een beiaardmuseum steeds dichterbij. Alle museale stukken hebben nu een mooie plaats op de luidzolder gekregen, zodat ook de ruim zestig leden van het Amersfoorts Klokkenluiders Gilde hun maandelijks werk kunnen doen.

Links: De speeltrommel van Jurriaan Sprakel
Boven: Sluitschijf met lichter. Rechts het opwindwiel.
Rechts: Modern lagerblok; één van de spieën is een oude vijl.

ONTBREKENDE ONDERDELEN

Het grootste probleem bij een trommelrestauratie zijn de ontbrekende delen. Het uurwerk was niet meer aanwezig. Ook de houten bok waaraan alle onderdelen moesten worden gemonteerd ontbrak, waardoor er geen exact beeld was hoe de trommel heeft gefunctioneerd. Om die reden zijn alle delen driedimensionaal getekend en vir-

tueel in elkaar gezet door Gertjan Slegt (Imagine 3D te Mijdrecht). En toen begonnen de moeilijkheden pas echt, want sommige onderdelen bleken lastig te plaatsen. De montage aan het frame gaf grote problemen. De Stichting tot Behoud van het Torenuurwerk ging meekijken, net zo lang tot uitvoerder André Bossenbroek (Care Technics) voldoende zekerheid had hoe het gefunctioneerd zou kunnen hebben. De trommel ziet er nu uit alsof die altijd zo gefunctioneerd heeft.

RESTAURATIE

De trommel draait nu op een gewicht van circa 130 kilo. Hiervoor is een siersteen gebruikt die al in de toren aanwezig was. Ook het nog aanwezige touw kon opnieuw worden gebruikt. De trommel wordt met de hand opgewonden en draait nu nagenoeg een uurprogramma (circa 2 minuten) op zijn gewicht. 260 Jaar lang moest het

iedere dag opnieuw opgewonden worden, want de trommel kon niet langer dan één dag op zijn gewicht draaien. Vroeger zorgde het uurwerk ervoor dat de trommel in werking werd gezet. Deze functie kan nu door bezoekers van de toren en anders door de gidsen zelf worden gedaan. Daarvoor zijn twee nieuwe inrichtingen gemaakt, maar met één druk op de knop begint de trommel al te draaien. Alle nieuwe onderdelen zijn bewust modern uitgevoerd. De historische onderdelen hebben een minimale behandeling gekregen.

Links: Lichterbed met links drie aangesloten lichters.
Boven: Museale opstelling op de luidzolder.

DE MAKER ONTDEKT

De speeltrommel lijkt zó sterk op die van het Paleis op de Dam dat ook deze wel van Jurriaan Sprakel (1615-1669) moet zijn. Nu vertonen de resolutieboeken van de gemeente Amersfoort een omissie in de periode 1579-1636 en de aankoop van deze trommel wordt daarna niet vermeld. Daarom heb ik altijd gedacht dat deze vóór 1636 moest zijn geleverd. Alleen het lichterbed (het belangrijkste onderdeel van de trommel) zou dan rond 1660 door Sprakel zijn geleverd. Op 10 september 1660 kreeg organist-beiaardier mr Jacob Thomasz immers instructies voor het bespelen van de instrumenten van de stad, inclusief het *versteken van de ton* (het zetten van nieuwe melodieën op de trommel). Ook het type trommel suggereert een concept van begin 17e eeuw; het is een latten-trommel met de latten stijf tegen elkaar aan. Totdat uurwerkrestaurator Melgert Spaander mij onlangs wees op een geschrift waaruit blijkt dat de trommel in 1663 door Jurriaan Sprakel is geleverd.

François Hemony nam volgens het contract op 29 oktober 1657 de 'oude klokken en clockgespel' aan als betaling. Er was immers al in of vóór 1592 een trommel geplaatst. Hemony goot in de periode 1659-1664 in totaal dertig klokken voor het nieuwe carillon, dat tot de mooiste van het land kan worden gerekend. Jurriaan Sprakel leverde vanaf 1663 de nieuwe speeltrommel. Deze prachtige combinatie heeft tot 1923 gefunctioneerd. Toen werd de behoefte gevoeld om een grotere en modernere speeltrommel aan te schaffen.

De restauratie van de speeltrommel heeft ook duidelijk gemaakt dat Amersfoort gedurende die periode (1663-

1923) geen halfuurslag heeft gekend. Op de zijkant van de trommel is enkel een stopnoot geplaatst voor het hele uur. De trommel speelde overigens wel elk kwartier.

In 1882 verscheen er een nieuw uurwerk voor f 2575, met als noviteit een minutenwijzer. In 1922 wilden B&W dat de directeur Openbare Werken het budget voor de torenrestauratie zou verhogen, waaronder uitbreiding van de speeltrommel tot zeventig hamerlichters voor f 6000. Een bijna twee keer zo grote trommel dus. Het uurwerk uit 1882 werd in 1912 vervangen door een exemplaar van Rochlitz; de historische Sprakeltrommel maakte in 1925 plaats voor een modern exemplaar van Eijsbouts. Dit uurwerk en deze trommel functioneren nu nog steeds en staan boven in de toren, op de uurwerkzolder vlak onder de klokken.

DVD DeroDe 3D
Erfgoedpresentatie:
[www.dero3d.nl/
contact.html](http://www.dero3d.nl/contact.html)

BRONNEN

■ Archief Eemland, Archief gemeentebestuur Amersfoort 1811-1945

■ M.M. Doornink-Hoogenraad, 'Jurrien Sprakel. Een aanvulling', *Vereeniging ter Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis (VORG), Verslagen en mededeelingen* 66 (1951) 224-228

■ Auke Vlagsma, 'Vijf generaties torenuurwerkmakers van de familie Spra(ce)kel', *Het Torenuurwerk* 110 (2011) 12-23

Henk Veldman is beiaardier en adviseur.

DE TECHNIEK

De Sprakeltrommel heeft 120 maten: 75 voor het hele uur, 5 voor kwart over, 35 voor het half uur en 5 voor kwart voor. De maten zijn genummerd op de trommel. In het midden van de trommel zit het tandrad dat aangesloten is op het gewicht. Aan weerszijden zijn twintig sporen verdeeld, waarop in totaal veertig lichters aangesloten zijn. Op de trommel worden noten geplaatst, dusdanig dat ze vier melodieën vormen. Als een noot zo'n lichter passeert wordt een slaghamer opgetrokken die aan de klok is gemonteerd. Op het moment dat de noot geheel is gepasseerd valt de hamer terug in zijn beginpositie en laat vervolgens de klok klinken.

De trommel is na demontage in de werkplaats in zeven dagen in de toren opgebouwd en heeft nu een mooi plekje op de luidzolder.

ATTRACTIE

De Onze-Lieve-Vrouwetoren heeft er een belangrijke attractie bij. De restauratie van de speeltrommel is het kroonstuk op het vele werk van de Stichting Amersfoort Beiaardstad.

De aanhouder wint

Hoe kun je muziekboeken terugvinden uit een totaal verwoeste stad? Met geluk, maar vooral met heel veel volharding. Een avontuur in Vilnius dat terugvoerde naar 1590.

door **SIMON GROOT**

In 1870 verscheen een catalogus van de muziekwerken in de universiteitsbibliotheek van Koningsbergen, de hoofdstad van Oost-Pruisen. In deze catalogus komen twee bundels voor met werken van de Amersfoortse componist Joannes Tollius (±1555-±1625). Het gaat om de baspartij van een bundel met driestemmige motetten uit 1590 en om de stemboeken van de sopraan, alt en tenor van een bundel madrigalen uit 1598 waarin één werk van Tollius is opgenomen. Van de bundel driestemmige motetten is verder niets bewaard gebleven; van de madrigaalbundel zijn alleen de stemboeken van de sopraan en alt in een Weense bibliotheek voorhanden.

BETEKENIS

Hoewel incompleet, hebben de beide uitgaven wel degelijk historische waarde. Het reconstrueren van een madrigaal op basis van drie van de vier stemmen is beduidend eenvoudiger dan wanneer er slechts twee stemmen voorhanden zijn. Het basboek van de motettenbundel is on-

voldoende voor een betrouwbare reconstructie, maar de titel is dermate intrigerend dat kennis van de inhoud wenselijk is. De bundel heet *Motecta de dignitate et moribus sacerdotum*, in vertaling: motetten over de waardigheid en de zeden van priesters. Ook het voorwoord uit deze vroegste druk van Tollius zou interessant kunnen zijn. We weten een aantal details over zijn leven uitsluitend door de voorwoorden bij andere uitgaven; wellicht zou dit voorwoord daar nog onbekende informatie aan kunnen toevoegen.

VERLOREN?

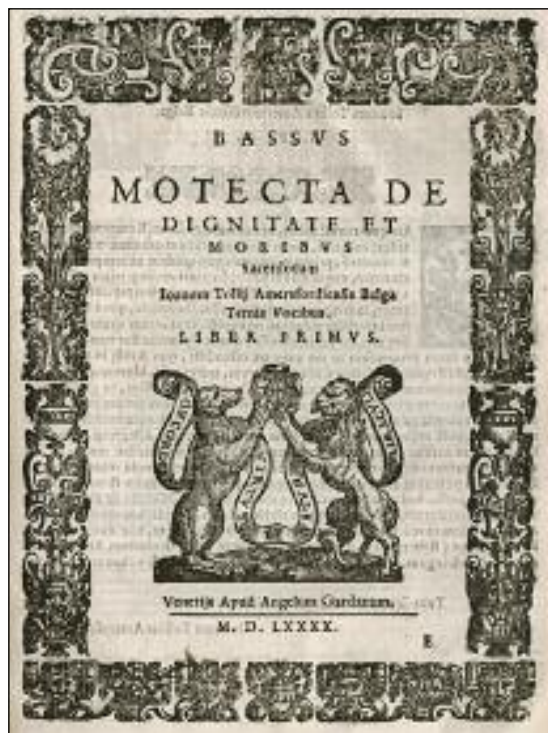
Al kort na het verschijnen van de catalogus werd de aanwezigheid van Tollius' werken in Koningsbergen ook in Nederlandse artikelen genoemd, maar er was nog geen gelegenheid geweest om deze werken ook daadwerkelijk te bestuderen. In de Tweede Wereldoorlog is Koningsbergen vrijwel geheel verwoest; daarna bleken deze boeken onvindbaar en lang heeft men aangenomen dat ze verloren waren gegaan.

Mijn belangstelling voor Tollius dateert van kort voor de eeuwwisseling. Samen met Fred van Kan (de toenmalige stadsarchivaris) heb ik mij ingespannen om van alle bewaard gebleven werken van Tollius microfilms te verwerken voor Archief Eemland. Daarna begon ik mij te interesseren in de niet meer terug te vinden werken. In de hoop dat de val van de Muur nieuwe mogelijkheden had gecreëerd, schreef ik de universiteitsbibliotheek van Kaliningrad aan (de hoofdstad van de Russische enclave tussen Polen en Litouwen, die op de puinhopen van Koningsbergen is gebouwd). Maar ik kreeg geen betrouwbare antwoorden op mijn vragen. In 2005 moest ik voor een congres naar Warschau en ik mocht van mijn toenmalige werkgever (de Stichting Toonkunst-Bibliotheek, waar ik als bibliothecaris van de wetenschappelijke afdeling was aangesteld) op hun kosten een week naar Kaliningrad, voorafgaand aan het congres, om mijn zoektocht ter plaatse te kunnen voortzetten.

TALENWORSTELING

Tijdens mijn bezoek bleek ik met de moderne talen die ik spreek niet terecht te kunnen. Na talloze hindernissen

Titelblad van de verloren gewaande uitgave (Angelo Gardano, Venetië 1590).

Links: Opdracht aan de bisschop van Assisi. Rechts: *Audite stirps levitica (Hoor, volk van Israël)*, het eerste motet uit de bundel van 1590.

tikel van Kurpakov nog eens op en al lezend besloot ik om de zoektocht toch weer op te pakken. Ik maakte een lijst van de musea en bibliotheken die materiaal uit het voormalige Koningsbergen hadden ontvangen. Samen met het Nederlands Instituut in Sint-Petersburg benaderde ik deze bibliotheken en musea met de vraag of zij de twee bundels met werken van Tollius in hun collectie hadden.

kwam ik in de universiteitsbibliotheek bij de conservator waarmee ik e-mails had gewisseld in het Engels. Het bleek nu dat zij de Engelse taal ook nauwelijks machtig was; zwetend en fluisterend troonde ze mij mee naar de rector magnificus van de universiteit. Ik werd voorgesteld aan een dame die waarschijnlijk tegen de pensioenge-rechtigde leeftijd aanliep. Ook zij sprak geen van de moderne talen die ik kon verstaan, maar ze was zeer doortastend en begon te bellen.

Op een gegeven moment gaf ze mij de telefoon en aan de andere kant van de lijn sprak iemand in het Duits met een zwaar Russisch accent. Dit was Vadim Kurpakov; hij bleek een interessant contact. Niet alleen was hij verantwoordelijk voor de oude drukken van de bibliotheek, hij deed ook onderzoek naar de sinds de oorlog verloren gewaande handschriften van Immanuel Kant. Samen met Kurpakov bekeek ik de muziekdrukken die nog in de bibliotheek voorhanden waren, maar Tollius zat er niet bij. Hij vertelde dat hij in zijn zoektocht naar de verdwenen handschriften beschikte over lijsten van de transporten, waarmee kunstschaten kort na de oorlog uit het gebied zijn afgevoerd naar diverse musea en bibliotheken in de toenmalige Sovjet-Unie. Ik kreeg een in het Duits vertaalde kopie van een artikel dat hij daarover had geschreven. Hierin was sprake van kratten die naar tal van plekken verscheept waren, maar waarvan de inhoud verder niet beschreven werd.

NIEUWE POGING

Sindsdien had ik mij erbij neergelegd dat de kans dat de muziek van Tollius de desastreuze oorlogsjaren had overleefd bijzonder klein geacht moest worden. Een zoektocht in al die moeilijk toegankelijke Russische bibliotheken zou het zoeken naar een speld in een hooiberg eenvoudig doen lijken. Eind 2011 pakte ik het vertaalde ar-

Simon Groot is conservator van de muziekhistorische collecties van de Universiteit van Amsterdam.

SUCCESS

Op 28 maart 2012 kreeg ik een e-mail uit Vilnius en daarin las ik: 'Helaas hebben wij slechts één van de twee bundels die u zoekt.' Het basboek van de driestemmige motetten was in de Nationale Bibliotheek van Litouwen terecht gekomen. Ik ontving een volledige set foto's, maar desondanks ben ik in mei naar Vilnius gegaan om deze vondst met eigen ogen te bestuderen. De bundel die in 1590 in Venetië werd gedrukt, blijkt grote overeenkomsten te hebben met de bundel driestemmige motetten die in 1597 in Heidelberg van de pers rolde. De volgorde is anders en sommige passages vertonen kleinere of grotere verschillen, maar er zijn geen werken die alleen in de bundel van 1590 voorkomen. De bundel van 1597 bevat overigens meer werken. Het voorwoord is inderdaad illustratief: Tollius richt zich tot de bisschop van Assisi. In Assisi was Tollius vanaf 1584 kapelmeester geweest van de dom. Eind 1586 werd hij aldaar gevangen gezet op verdenking van ketterij. Hij dankt nu de bisschop voor het feit dat deze hem altijd is blijven steunen, waar anderen hem valselijk hadden beschuldigd. Een verrassend resultaat, waarmee ook de inhoud van de eerste uitgave van Tollius voor ons weer bekend is geworden. Naar de stemboeken van de madrigalenbundel wordt met onverminderd enthousiasme doorgezocht.

Oud papier, maar niet waardeloos

Gestempeld om weg te gooien en toch bewaard. Aandelen en obligaties zijn een aantrekkelijk verzamelobject geworden. Maar aan de Amersfoortse is nog nooit aandacht besteed.

door JAN CAREL VAN DIJK

Eeuwenlang al worden er aandelen en obligaties uitgegeven. Respectievelijk als bewijs van deelname in het vermogen van een bedrijf en als schuldbewijs voor een lening die door een onderneming of instelling is aangegaan. In het eerste geval is men mede-eigenaar, in het tweede geval slechts geldverstrekker.

VOC

Het oudste gedrukte aandeel ter wereld is (voor zover bekend) van de Verenigde Oost-Indische Compagnie uit 1606. Papieren obligaties bestonden al eerder en werden

in ons land onder andere uitgegeven door steden, om de strijd tegen de Spanjaarden te bekostigen.

Deze documenten hebben de verzamelnamen effecten of fondsen. Omdat ze een aanzienlijke waarde vertegenwoordigden moesten ze er indrukwekkend uitzien. Bovendien wilde men het vervalsen zoveel mogelijk voorkomen.

Grafische ontwerpers en drukkers zorgden voor fraaie, vaak zeer gedetailleerde beeldmerken en ragfijne kaders. Door deze formele vastlegging op papier, konden ze vrij eenvoudig verhandeld worden. De snelle ontwikkeling van de computer maakte het vanaf 1970 echter mogelijk om effecten elektronisch op te slaan en de processen er omheen giraal te laten plaatsvinden. De op dat moment in gebruik zijnde fysieke exemplaren werden daarom grotendeels ongeldig gemaakt of zelfs vernietigd. Wat thans nog rest is derhalve redelijk zeldzaam geworden en als cultuurhistorisch erfgoed te bestempelen. Vervolgens za-

gen collectioneurs er wat in en sinds 1978 heeft het verzamelen zelfs een naam. De Britse *Times* schreef er toen een wedstrijd voor uit en daarbij kwam *scripophily* als winnaar uit de bus, naar het Engelse woord *scrip* (bewijs van storting) en het Griekse woord *philos* (wat staat voor liefhebber).

In Nederland spreken we van *scrip(t)ofilie* en veel beoefenaars ervan hebben contact met elkaar via de VVOF, de Vereniging van Verzamelaars van Oude Fondsen (www.vvof.nl).

Net als bij andere zaken uit het verleden, is verzamelen onder andere mogelijk per land, periode, bedrijfstak of thema.

AMICITIA

Amersfoort ontbreekt daarbij zeer beslist niet. Het mooiste exemplaar uit mijn eigen collectie is ongetwijfeld een oprichtersaandeel van de Sociëteit Amicitia uit 1836. Maar de vele tientallen andere waardepapieren mogen er ook zijn. Variërend van het Berghotel tot Bouwmaatschappij Nieuw Amersfoort, die het Bergkwartier vorm gaf. Of van de Amersfoortsche Stoomschoenfabriek tot Gemeenschappelijk Bezit Gebroeders Van Heugten, makers van de beroemde Heugafelt-tapijttegels.

TOPDRUKKERS

Stuk voor stuk juweeltjes qua grafische vormgeving, die niet iedere drukkerij zomaar kon produceren. Er ontstonden dan ook enkele gespecialiseerde bedrijven, waarvan De Bussy uit Amsterdam de bekendste werd. Zelfs na fusie tot De Bussy Ellerman Harms en later Thieme bleven ze *masters of security printing*.

Toch hebben ook enkele Amersfoortse bedrijven het gewaagd waardepapieren te drukken. Dat was met name Boek- en Kunst drukkerij G.J. van Amerongen, helaas in 2011 failliet gegaan. En Boek- en Kunst drukkerij S.W. Melchior, al veel eerder verdwenen. Zij hebben zich onder andere sterk gemaakt voor gemeentelijke stukken.

GEMEENTE

In een kleine honderd jaar heeft de gemeente Amersfoort een groot aantal obligatieleningen uitgeschreven, om omvangrijke projecten te financieren. Dat kon dan gaan van tijdelijke dekking der lopende uitgaven bij de bouw van de gasfabriek bij de Eem tot sociale woningbouw of de aanleg van industrieterrein Isselt.

Eerst waren de bedragen nog relatief bescheiden. Bij raadsbesluit van 6 juni 1899 was er een serie van f 375.000 tegen 3,5%, in 1900 gevolgd door een aanvullende serie met nog eens zo'n geldsom tegen hetzelfde percentage. Daarna liepen de bedragen snel op, maar de rente gelukkig niet. Voorbeelden: in 1913 en 1914 f 700.000 tegen 4,5%, in 1916 en 1926 f 1.500.000 tegen nog steeds 4,5%, in 1928 f 3.000.000 tegen eveneens 4,5% en pas

Jan Carel van Dijk is auteur van verschillende boeken over Amersfoort (zie ook p. 22).

in 1932 f 2.000.000 tegen 5%. Na de Tweede Wereldoorlog zijn er alleen in 1952 en 1960 nog gemeentelijke obligatieleningen uitgeschreven van ettelijke miljoenen. In beide gevallen tegen 4,25%, ondanks een tijdspanne van maar liefst 8 jaar. Daarna werd er door lokale overheden in ons land niet of nauwelijks meer op die manier geld opgehaald. Het risico dat een emissie niet of niet snel genoeg volgestort zou worden was vrij groot en er zijn hoge kosten aan verbonden. Ook zijn de regels inmiddels aanzienlijk verscherpt. Lenen is nu gemakkelijker via de Bank Nederlandse Gemeenten of op de onderhandse kapitaalmarkt.

Ter illustratie enkele leuke exemplaren die het stadsbestuur heeft laten drukken, zoals van 1914 met een kleurrijke uitvoering van het stadswapen (vervaardigd bij Van Amerongen), van 1916 met als achtergrond de Onze-Lieve-Vrouwetoren vanaf de Langegracht (Melchior) en van 1928 met als achtergrond de bekende gravure met gezicht op Amersfoort van Thomas Doesburg uit 1693 (Melchior).

Vincent van Gogh in Amersfoort

Het archief van de Amersfoortsche Kunstkring blijkt een schatkist vol geheimen over het culturele leven van Amersfoort. Eén van de hoogtepunten was de tentoonstelling van Vincent van Gogh. In dit archief trof ik hierover een interessante correspondentie, een toespraak en een handgemaakt affiche aan.

door HENK VAN TILBURG

'Namens mijn man meld ik U dat hij gaarne bereid is werken van Vincent van Gogh voor Uw tentoonstelling (...) ter beschikking te stellen.' Met deze woorden gaf Josina van Gogh namens haar man Vincent Willem toestemming aan de Amersfoortsche Kunstkring om een bijzondere expositie in Armen de Poth te organiseren. We schrijven 1930.

CULTURELE ELITE

De Amersfoortsche Kunstkring werd in 1922 opgericht door een aantal kunstliefhebbers en een enkele kunstenaar met het doel 'kunstavonden te geven, waar geen rekening behoeft te worden gehouden met elementen, die nog tot een zeker geestelijk niveau moeten worden opgeheven'. Voor dat laatste bestond immers de Volksuniversiteit, vonden de oprichters.

Het ging dus om een culturele elite die graag 'onder elkaar' activiteiten wilde organiseren. Daar was vlak na de

Eerste Wereldoorlog behoefte aan. Om financieel daadkrachtig te kunnen zijn wilde de Amersfoortsche Kunstkring uitgroeien tot zo'n vierhonderd leden, wat ook lukte in het midden van de jaren twintig.

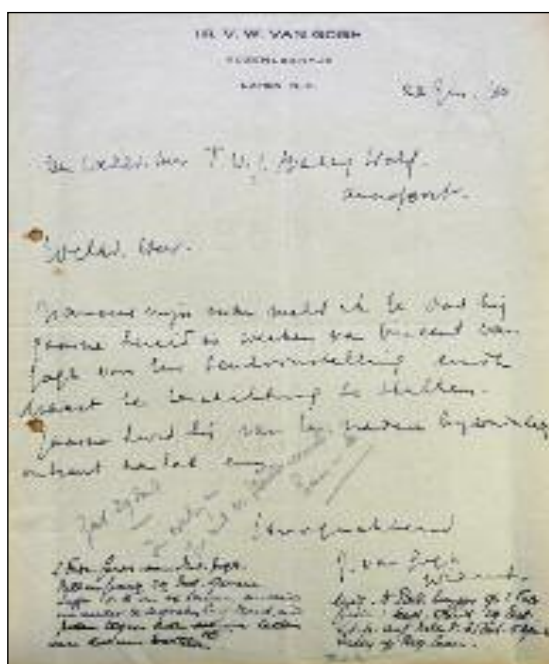
De Amersfoortsche Kunstkring richtte zich niet alleen op schilderkunst, maar ook op letterkunde, muziek, toneel en dans. Op deze gebieden werden de ontwikkelingen zoveel mogelijk gevolgd. Als locatie voor de tentoonstellingen kon gebruik gemaakt worden van Armen de Poth. Handig hierbij was ongetwijfeld het feit dat voorzitter jhr. A.W. den Beer Poortugael daar regent was. Aan verschillende Nederlandse schilders werd een overzichtstentoonstelling gewijd. Zo was in 1926 Jan Mankes aan de beurt en in 1929 Jan Adam Zandleven. In 2012 organiseerde Museum Flehite overigens weer een tentoonstelling over Zandleven.

RIJZENDE STER

De ambities van de Amersfoortsche Kunstkring leken geen grenzen te kennen, want na Zandleven wilde de tentoonstellingscommissie aandacht besteden aan een rijzende ster: Vincent van Gogh. Tijdens zijn leven had Van Gogh weinig succes gekend en werd hij gesteund door zijn broer Theo. Na zijn dood begon het pas goed. Galeriehouders in Parijs en Berlijn zagen de potentie van Van Gogh en kochten kunstwerken van zijn schoonzus Johanna, de weduwe van Theo. Zij bezat veel werk van Vincent en verkocht een deel hiervan om in haar levensonderhoud te voorzien. Maar ze organiseerde ook tentoonstellingen, zoals in 1905 in het Stedelijk Museum in Amsterdam.

Na het overlijden van Johanna in 1925 was nog veel werk over in haar nalatenschap. Dit kwam in handen van haar zoon, Vincent Willem. Hij leende schilderijen uit aan musea, maar ook andere initiatieven als van de Amersfoortsche Kunstkring konden bij hem terecht. Doordat de tentoonstellingscommissie de kunstontwikkelingen volgde, was het niet verwonderlijk dat ze ook bij Van Gogh uit-

Brief van J. van Gogh-Wibaut met briefhoofd van V.W. van Gogh d.d. 22 januari 1930.

kwam. En dus stuurde ze een brief aan Vincent Willem met het verzoek of hij een aantal schilderijen uit wilde lenen. Op 22 januari 1930 gaf hij hier toestemming voor.

BEWOGEN EN EXPRESSIEF

De tentoonstelling in Armen de Poth werd geopend op 22 februari en duurde tot en met 9 maart. In zijn openingswoord sprak de voorzitter over het belang van Vincent van Gogh. In de jaren tachtig van de 19de eeuw bestond het Nederlandse kunstlandschap volgens hem uit 'de zeer gewaardeerde Haagsche School', waarbij er

Vincent van Gogh, *Korenveld met kraaien*, 1890 (Van Gogh Museum, Amsterdam). Dit schilderij was te zien op de tentoonstelling van 1930.

een sterk bewogen leven, meest tragisch, en van bewonderingswaardige intensiteit heeft hij kunst voortgebracht van binnen uit, soms somber (Brabant), soms lichtend en vredig (Arles), soms vol zielenangst voor dreigend onheil (*Korenveld*). Maar ondanks de tragiek gaat er van zijn intense leven en werk, een verheffende invloed uit die hem gemaakt hebben tot één van de beroemdste baanbrekers voor de moderne expressionistische kunstuitingen.'

ABSOLUTE TOPSTUKKEN

In totaal waren in Armen de Poth 39 schilderijen te zien, gemaakt in Brabant (vier), Parijs (vijftien), Arles (tien) en St. Rémy (tien). Het waren niet de minste werken: bijvoorbeeld *Steengroeve Montmartre* (1886), *Ophaalbrug bij Arles* (1888), *Zaaier* (1888), *Houthakker naar Millet* (1890) en *Korenveld met zwarte vogels* (kraaien, 1890). En niet te vergeten een paar zelfportretten.

Om de tentoonstelling nog wat meer onder de aandacht te brengen werd op 28 februari in het gebouw van de Theosophische Vereeniging aan de Regentesselaan een lezing georganiseerd. Spreker was mej. N. Posthumus Meyes. Bij de opening en de lezing waren volgens *Amersfoortsch Dagblad/De Eemlander* veel belangstellenden, maar om hoeveel bezoekers het ging is niet duidelijk. De tentoonstelling trok in totaal 764 bezoekers, waarvan 335 leden. Ter vergelijking: naar de tentoonstelling over Zandleven waren 353 bezoekers gegaan, in een overeenkomstige periode. Nu trekken dezelfde schilderijen in het Van Gogh Museum jaarlijks meer dan een miljoen bezoekers.

Wat de bezoekers vonden van de tentoonstelling is mij niet bekend. Ik heb alleen verslagen van de opening en de lezing kunnen vinden, geen reacties van bezoekers. Als u meer weet, dan hoor ik het graag. Zeker is dat de bezoekers naar een unieke collectie schilderijen keken. Degenen die erbij waren, mochten zich gelukkig prijzen. Nooit meer zou Vincent van Gogh zich zo manifesteren in Amersfoort als in deze weken van februari en maart 1930.

'stemmingsstukken' geschilderd werden door Apol, Weisenbruch, Gabriël en Mauve. En daar was dan opeens Vincent van Gogh, die 'als eersteling in ons land brak met de traditie, een nieuwe visie had en in felle bewogenheid en expressieve verbeeldingskracht in de 10 jr. dat hij geschilderd heeft tevoorschijn kwam met dingen die toen onzinnig en bespottelijk werden gevonden, maar die thans gewaardeerd worden als machtige kunstuitingen. [...] Vóór alles wilde hij waarheid en menselijkheid.'

De voorzitter vervolgde: 'Hij wilde zichzelf uiten, en zelf zegt hij ongeveer dat zijn werk is voor mensen uit het volk, die bonte platen kopen, en sentimenteel worden bij draaiorgelmuziek, maar die wel eens dichter bij de waarheid konden zijn dan de zogenaamde beschaafde kunstbeoordeelaars.' Hij beëindigde zijn lofzang met: 'In

Het archief van de Amersfoorts(ch)e Kunstkring (1922-1946) kunt u opvragen in de studiezaal van Archief Eemland op beheersnr. 134.

Henk van Tilburg is publieksarchivaris bij Archief Eemland (hw.vantilburg@amersfoort.nl).

Arm & Rijk

Traditiegetrouw is oktober de Maand van de Geschiedenis. De samenwerkende Amersfoortse erfgoedinstellingen organiseerden dit jaar onder het landelijke thema Arm & Rijk verschillende activiteiten die allemaal goed werden bezocht. Het is duidelijk: geschiedenis leeft in Amersfoort!

De bijzondere aftrap vond plaats op 3 oktober bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). Ruim 150 geïnteresseerden kwamen een avond luisteren, historische hapjes proeven en zelf onderzoekjes doen, dat alles onder de noemer *Boeren, burgers en buitenlui: hoe aten zij?* Eten werd een subthema, omdat Amersfoort in 2012 ook Hoofdstad van de Smaak is.

Dit fantastische begin zette de toon voor de rest van deze maand. Ook een tweede avond met lezingen, op 16 oktober, was drukbezocht, nu rond het thema Wonen.

DADELS EN PASTEIEN

Na een inkijkje in middeleeuwse en 18e-eeuwse menu's, recepten en kookboeken kwamen materiaaldeskundigen van de RCE aan het woord. Zij maakten heel aansprekend duidelijk dat ook opgravingen inzicht kunnen geven in de samenstelling van maaltijden uit vervlogen eeuwen. Otto Brinkkemper, de man die alles van zaden weet, vertelde over de landbouw die rond 5300 voor Christus naar onze streken kwam vanuit het 'land van de vrucht-

bare halve maan' (Syrië, Iran, Irak, Turkije). Dat de Romeinen in ons land tientallen nieuwe gewassen en producten meebrachten, zoals dadels en pijnboompitten. Grote verschillen tussen het eten van arm en rijk zien we vanaf de Middeleeuwen, toen alleen de rijken zich *peperdure* tropische producten konden veroorloven.

Bottenman Roel Lauwerier liet aan de hand van opgegraven botten en graten zien dat er in de Romeinse tijd, in tegenstelling tot nu, veel rundvlees en kip werd gegeten en weinig varkensvlees. De welgestelde Middeleeuwse kastelbewoner onderscheidde zich van het volk door ree, edelhert en gevogelte op tafel. Van de kostbare tafelppronkstukken als zwanen- en pauwenpasteien worden maar een enkele keer resten teruggevonden. Konijn verschijnt vanaf de 13e eeuw op tafel. Aanvankelijk worden ze gehouden in een omheind terrein, om daar bejaagd te worden door adellijke dames. Pas later gaan ze ook de rest van ons land bevolken.

HUISHOUDSCHOOL

Alice van Diepen, directeur van Archief Eemland, nam de aanwezigen mee naar de Industrie- en Huishoudschool. Daar zwaaide begin 20e eeuw een bijzondere directrice de scepter, mejuffrouw De Holl. Ze beschouwde het huishouden als een ambacht en was een voorvechtster van orde, reinheid en netheid. Haar denkbeelden komen aan bod in het kookboek *Ik kan koken*, waarvan zij medeauteur was. De huishoudschool, en zeker die van mejuffrouw De Holl, had een eeuw geleden een belangrijke sociale rol door voorlichtingscursussen en andere activiteiten voor een breed publiek. Archief Eemland beschikt over veel (beeld)informatie over de Amersfoortse huishoudscholen. Ruud Meijer schreef er een boek over (zie p. 22). Het leven van mejuffrouw De Holl zal ook worden verteld in de nieuwe behuizing van het archief in het Eemhuis.

De Amersfoortse erfgoedinstellingen blijven ook na deze succesvolle maand oktober samenwerken. Op de nieuwe website www.amersfoort-erfgoed.nl kun je alle activiteiten vinden van Archief Eemland, Bibliotheken Eemland, Centrum voor Archeologie, Gilde Amersfoort, Museum Flehite, Oudheidkundige Vereniging Flehite, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Volksuniversiteit Amersfoort, VVV Amersfoort, Stichting Waterlijn Rondvaarten en Wijkmuseum Soesterkwartier. Zoals gezegd: het Amersfoortse erfgoed is springlevend.

SMULLENDE BURGEMEESTERS

Stadsarcheoloog Francien Snieder vertelde over een beerput met etensresten uit de 16e en 17e eeuw. Deze werd aangetroffen bij archeologisch onderzoek op de Hof binnen de fundamenten van het oude stadhuis. De beerput gaf een verrassend kijkje in de keuken van de Amersfoortse burgervaders van toen. Zo bevatte de stadhuisbeerput nauwelijks kookpotten. Wel werden veel scherven van luxe glaswerk aangetroffen, van *façon de Venise*, diverse roemers en zeker tien wafelbekers, waaruit de burgemeesters wijn en bier dronken. Bij de botten waren weinig varken en rund, maar relatief veel lam en bovendien kip, eend en wintertaling. Ook werd er veel vis gegeten: haring, paling, baars, karper en snoek waren favoriet. Zo krijgen we een helder beeld van een welgesteld milieu, waarbij het erop lijkt dat de burgemeesters hun maaltijden kant en klaar lieten aanrukken uit een nabijgelegen herberg.

ARM ERFGOED

Architectuur- en stedenbouwhistoricus Auke van der Woud verhaalde over de ellende en stank in de achterbuurten van de 19e eeuw, het onderwerp van zijn boek *Een koninkrijk vol sloppen*. Veel stadshuizen werden min of meer 'dubbel' bewoond, zowel aan de voorkant aan straatzijde als aan de achterkant, de zogenaamde *achterbuurt*. Ook was er aandacht voor het lot van 'arm erfgoed'. Het is relatief makkelijk om de handen op elkaar te krijgen voor het behoud van prachtige buitenhuizen en stadspaleizen, terwijl we de herinnering aan sloppen en verval liever zo snel mogelijk uitwissen. Het meeste van deze zeer recente geschiedenis van ons land is al verdwenen.

BENJAMIN COHEN

Historicus Joost Morel sprak over Benjamin Cohen, één van de rijkste Amersfoorters uit de 18e eeuw. Cohen was een zeer begaafd, menslievend en breed georiënteerd man met aanzien in heel Europa. Zijn rijkdom dankte hij met name aan zijn bankierschap en de tabaksteelt. Het Huis met de Paarse Ruitjes aan de Zuidsingel is het voornaamste patriciërshuis in de Amersfoortse binnenstad, maar was slechts één van zijn vele bezittingen.

Ton Timmerman vertelde over de ontstaansgeschiedenis van de eerste spaarbanken, die werden opgericht om te voorkomen dat arbeiders hun weekloon rechtstreeks naar de kroeg zouden brengen.

Als laatste sprak Lydia Edelkoort van Museum Flehite over het Randenbroek van Jacob van Campen. Zij liet aan de hand van plattegronden zien hoe het mogelijk was Van Campens huis en tuin te reconstrueren. In menig opzicht moet het 17e-eeuwse Randenbroek te vergelijken zijn geweest met Huis Hofwijck bij Voorburg, gebouwd door Van Campens vriend Constantijn Huygens.

NOG MEER

De Amersfoortse Maand van de Geschiedenis 2012 bood meer. Zo organiseerden de Oudheidkundige Vereniging Flehite en de Volksuniversiteit verschillende lezingen rond de thema's. Ook waren er speciale exposities, zoals 'Als je voor een dubbeltje geboren bent...' in de Museumwoning Soesterkwartier en over arme en rijke beerputten bij het Centrum voor Archeologie.

ONBEKEND MAAKT ONBEMIND

Een mysterie

door **BERT DE BREE**

Sommigen zal het bekend voorkomen: de rubriek 'Onbekend maakt onbemind' is al eerder in de *Kroniek* verschenen. Ook toen vroegen de stadsarcheologen wat de functie en betekenis kon zijn van raadselachtige voorwerpen uit Amersfoortse bodem. Dat heeft al vaker ideeën en oplossingen opgeleverd.

In de historische binnenstad van Amersfoort worden enkele tientallen ondergrondse afvalcontainers geplaatst. De daarvoor uit te voeren werkzaamheden bieden een unieke mogelijkheid om op kleine schaal een kijkje te nemen in de ondergrond. Ze worden daarom begeleid door het Centrum voor Archeologie. Bewoningssporen worden bij vrijwel elk kijkgaatje in ruime mate aangetroffen. Zo ook in het gat voor de afvalcontainers in de eigen tuin van het Centrum voor Archeologie, op de hoek Langegracht en Zwanenhalsteeg.

Tussen de vondsten uit dat kijkgat werd een merkwaardig voorwerp aangetroffen. Het bevond zich op ongeveer

Foto's: Harold van den Hauten

Bert de Bree is vrijwilliger bij het Centrum voor Archeologie.

een meter onder straatniveau. Op basis van aardewerk uit dezelfde grondlaag is het te dateren tussen 1300 en 1400. Het voorwerp heeft een lengte van circa 11 cm, een breedte van circa 4 cm en een dikte van 1-2 mm, maar vermoedelijk ontbreekt een deel. Excentrisch bevindt zich een draai- en/of bevestigingspunt. Het voorwerp is vervaardigd van brons en door corrosie aangeast. Bijzonder is dat het (waarschijnlijk eenzijdig) is bekleed met bladgoud, waarvan het grootste deel overigens niet meer aanwezig is.

Inmiddels is het voorwerp door vele personen binnen en buiten het archeologisch vakgebied bekeken. Er zijn verschillende mogelijkheden geopperd, die vervolgens weer zijn afgewezen. Nog steeds is het dus niet duidelijk wat de functie van het voorwerp is of waar het een onderdeel van uitmaakt.

Kent u het voorwerp of doet u een gok: uw reacties zijn welkom op archeologie@amersfoort.nl of telefoneer met de archeologen op het Centrum voor Archeologie, 033 463 7797. U kunt ook langskomen (Langegracht 11); op woensdagmiddag is het Centrum altijd open.

HET FAVORIETE VOORWERP VAN...

Hielke van der Wijk

Ik ben geboren en getogen in Amersfoort en al tientallen jaren lid van de Oudheidkundige Vereniging Flehite.

Eén van mijn favoriete voorwerpen is de grafiekmap Amersfoort: zes litho's van **Hendrik Jan Wolter**, uitgegeven door kunsthandelaar J.G. Fontein te Amersfoort in 1909. Naast de uit de 18e eeuw afkomstige serie Amersfoortse gravures van Paul van Liender spreken die van Wolter mij het meeste aan.

De litho's betreffen: 1. de Koppelpoort met

sluis op de voorgrond, 2. de Hof op marktdag met op de achtergrond de Sint-Joriskerk, 3. de Hellingstraat (Hellestraat), 4. het voormalig schutterijmagazijn, 5. huizen aan de achterkant van de Krankeliedenstraat gezien vanaf het Sprengel en 6. het Paternosterstraatje. Enkele onderwerpen kom je ook tegen op olieverfschilderijen van Wolter.

Volgens een artikel in de *Amersfoortsche Courant* van 11 mei 1909 heeft Fontein de map 'in slechts enkele exemplaren' uitge-

geven (waarvan twee voor het Koninklijk Huis). Dit verklaart waarom je deze map hoogst zelden tegen komt. Bovendien zijn er twee uitvoeringen: het museum heeft een papieren omslag, maar ik heb zelf een luxere editie met lederen rug en hoeken.

Misschien bestaat er wel een archief Wolter, waarin we meer zouden kunnen lezen over de map.

Ik geef de pen door aan Ayolt Brongers.

Nieuwe boeken

Flehite. Historisch jaarboek voor Amersfoort en omstreken 2012, deel XIII (Amersfoort, 2012), 176 pp., ISSN 1567-7532, € 18,90 bij Museum Flehite en Algemene Boekhandel

Het boek verscheen al in volkleur, maar er is nu ook meer ruimte voor foto's. Met de smaakvolle vormgeving van prijswinnaar Ronald Boiten wordt het steeds meer een koffietafelboek of relatiegeschenk. De artikelen gaan over prehistorische grafheuvels, middeleeuws laken, afwateringsproblemen, Johan van Oldenbarnevelt, tuinrestauraties, de Joodse ondernemer Nathan Hilversum en de Lutherse gemeente.

Erwin Borggreve, H.A. Pothoven (1883-1970): een onderzoek naar zijn villa's en landhuizen

(Universiteit van Amsterdam, 2012), 66 pp. Masterscriptie Kunstgeschiedenis over de ontstaansgeschiedenis van het Amersfoortse architectenbureau Pothoven (1910) en de door hem ontworpen huizen in de periode van 1900 tot 1940.

De bibliotheek van Archief Eemland ontving nog drie scripties van de auteur:

Villa De Viersprong: de totstandkoming van een villa in het Amersfoortse Bergkwartier

(Universiteit van Amsterdam, 2010), 42 pp. Steven van der Hagenlaan 1, met een biografie van de opdrachtgever J.W. Middelburg.

Van bosgebied naar villawijk: de ontwikkeling van het Amersfoortse Bergkwartier door de Maatschappij Amersfoort

(Universiteit van Amsterdam, 2011), 51 pp.

Groeistad in ontwikkeling: het project Westelijke Schil in Amersfoort

(Universiteit van Amsterdam, 2011), 27 pp. Nieuwbouw in de periode 1960-1970.

Jan Carel van Dijk en Frans van Loenen, Leusden toen en nu

(Historische Kring Leusden 2012), 88 pp., ISBN 978 90 802 5730 6, € 14,95

Een lees- en kijkboek over veertig objecten en dorpsgezichten die deels verdwenen zijn. Aan de hand van een oude zwartwit-ansichtkaart en een kleurenfoto van vandaag wordt steeds verteld wat er in gemiddeld honderd jaar op een bepaalde plek gebeurd is.

Esther van Doorne, De canon van Amersfoort: de 50 geschiedenisverhalen waar je niet omheen kunt

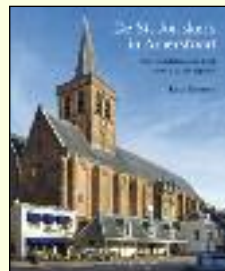
(Amersfoort: BBNC uitgevers, 2012), 128 pp., ISBN 978 90 453 1342 9, € 9,95

Vlot geschreven boekje voor een breed publiek, zonder illustraties. Het is niet echt een canon, omdat de verhalen meer op smaak zijn gekozen. Er zijn wel originele keuzen, zoals de eerste Turk in Amersfoort in 1678. Helaas staan er nogal wat begripsfouten in en er is geen bronvermelding opgenomen.

Margreet Ronda, Op weg naar vroeger

(Oosterbeek: Kontrast, 2012), 104 pp., ISBN 978 94 90834 35 7, € 15,- Margreet Ronda-Blok vertelt over haar ouderlijk huis aan de Sint-Ansfridusstraat 8 in

Amersfoort en over haar verblijf in de stad tijdens het opruimen van het huis.

Karel Emmens, De St.-Joriskerk in Amersfoort: een middeleeuwse kerk voor stad en kapittel

(Amersfoort: Bekking & Blitz, 2012), 304 pp., ISBN 978 90 6109 459 3, € 39,90

Herziene en sterk uitgebreide editie van het eerste boek van 1998. De recente restauratie wordt uitvoerig beschreven.

Ruud Meijer, Beroep huisvrouw. Geschiedenis van het Amersfoortse huishoudonderwijs

(Hilversum: Verloren 2012), 256 pp., ISBN 978-90-8704-333-9, € 27,-; verschijnt 28 november

Zie p. 18.

Rudolf van Dijk, Twaalf kapitels over ontstaan, bloei en doorwerking van de Moderne Devotie

(Hilversum: Verloren 2012), 416 pp., ISBN 978 90 8704314 8, € 39,-; verschijnt begin december

Wetenschappelijke bundel met nieuwe inzichten, zoals het mystieke karakter van de hervormingsbeweging en het aandeel van vrouwen aan het devote leven.

TILLY DU PUI & GERARD RAVEN

Museumwoning Soesterkwartier

Woningbouwcorporatie Portaal en Wijkmuseum Soesterkwartier openden op 4 september de gereconstrueerde arbeiderswoning Bonifaciusstraat 61. Het pand is nauwkeurig hersteld en ingericht naar de situatie rond 1920. Daarvoor hebben de medewerkers allerlei meubels, een keuken, pannen en kleding opgespoord. Achter het huis is een representatieve ruimte gebouwd. Aardig is nog dat deze een mooi uitzicht biedt op de katholieke Henricuskerk. De woningbouwvereniging Sint Bonifacius was immers ook goed-katholiek.

Opgraving Utrechtsestraat

In oktober jl hebben de stadsarcheologen gegraven in een bouwput recht tegenover de ingang van het Sint-Jorisplein. In de 13e en 14e eeuw lag dit gedeelte van de huidige binnenstad nog buiten de stadsmuur, maar een akkerlaag en sporen van mogelijk agrarische bewoning tonen dat hier al wel activiteit plaatsvond. Uit de periode hierna zijn resten van huizen gevonden. Ook was er een smederij gevestigd, waarvan bijvoorbeeld de afvalslakken zijn gevonden.

Tentoonstellingen

In het voorjaar brengt Museum Flehite drie kleine tentoonstellingen. In *Estafette* een selectie van de grote schenking van landschappen van Johannes Pieter van Wisselingh (1812-1899, leerling van B.C. Koekoek). Dit wordt gecombineerd met moderne stadsgezichten van Peter Tekelenburg (Amersfoort, 1962). Daarnaast gaat de Duitse kunstenaar Poth (1946) aan de slag met de Italiaanse stadsgezichten van Jasper van Wittel. Verder onder anderen landschappen van Annetie Harkema (1958).

App Museumlint

Bezitters van een smartphone kunnen nu de Museumlint-app downloaden voor de wandeling tussen Museum Flehite, Mondriaanhuis en kunsthall KAdE. Daarop krijg je automatisch interessante weetjes over de historische hoogtepunten onderweg. Ook zijn er digitale 'puzzelstukjes' verstopt. Dat zijn voorwerpen uit de collectie van de musea. Wie alle negen stukjes heeft gevonden krijgt een leuk aandenken bij bezoek aan één van de drie musea. De Museumlint-app kwam tot stand met steun van project AmersfoortBreed van de gemeente Amersfoort.

Fout

Op de kaart van buitenplaatsen in de vorige Kroniek (p. 2) staat linksonder 20: De Boom; dat moet 10: De Boom zijn. De cijfers 10-19 worden 11-20.

De activiteiten vinden plaats in Museum Flehite, tenzij anders vermeld; NGV in De Brug, Schuilburgerweg 2; VSA in Drieringensteeg 3. Tentoonstellingen zijn geordend op einddatum.
NGV = Nederlandse Genealogische Vereniging; OVF = Oudheidkundige Vereniging Flehite; VSA = Stichting Vrienden van de Synagoge Amersfoort.

Dinsdag 23 oktober, 20-22 uur

VSA-lezing Wendy van der Torre en Marja Zandberg: *Joodse begraafplaatsen in de provincie Utrecht*. Niet-donateurs € 2,50.

Donderdag 22 november, 17-19 uur

Presentatie jaarboek Flehite 2012 in de Lutherse kerk, Langegracht 61. Leden kunnen hun boek meenemen.

Dinsdag 27 november, 20-22 uur

OVF-lezing Edwin van Meerkerk: *Willem V, Amersfoort en de Republiek*. I.h.k.v. OVF-lesingentema 2012-2013 *De Oranjes en de regio*.

Donderdag 13 december, 17-19 uur

Historisch Café. Onderwerp en plaats op www.archiefzeeland.nl onder agenda. Tevens aanmelden voor maandelijkse digitale uitnodiging.

Donderdag 13 december, 18-20.30 uur

VSA-lezing Rabbijn Shimon Evers: *Chanoeka. Cereemonieel, maaltijd, lezing*. Niet-donateurs € 2,50.

Donderdag 13 december, 20-22 uur

NGV-lezing Theo Gerritsen: *Tabak komt naar Europa*.

Donderdag 10 januari, 17-19 uur

Historisch Café. Zie 13 december.

Donderdag 17 januari, 17-19 uur

NGV-lezing Dirk Steenbeek: *Amersfoort op de Kaart 2. GIS en Archief Eemland*.

Dinsdag 29 januari, 20-22 uur

OVF-lezing Ayolt Brongers: *1913 – Eerste Openbare Bibliotheek in Amersfoort*.

Dinsdag 29 januari, 20-22 uur

VSA-lezing Bart Wallet, *Joden in Nederland 1945-2010*. Niet-donateurs € 2,50.

Donderdag 14 februari, 17-19 uur

Historisch Café. Zie 13 december.

T/m 17 februari

Tentoonstelling Tobeen. Zie p. 9.

Donderdag 19 februari, 20-22 uur

NGV-lezing Zacharias Klaasse: *Geschiedenis van het Kadaster*.

Dinsdag 26 februari, 20-22 uur

OVF-lezing Alex Luigjes: *Glas in lood*.

24 februari- 21 april

Tentoonstelling *Estafette* met oude meesters en eigentijdse kunst. Zie p. 23.

www.amersfoortopdekaart.nl

Zoek de historische afbeeldingen van elke plek in Amersfoort en/of voeg nieuwe toe. Een combinatie van de Amersfoortse erfgoedcollecties.

Rondleiding Stichting Historisch Verpleegkundig Bezit

Elke dinsdag en woensdag, 11-14 uur. Neonweg 12, www.shvbweb.nl.

Open huis Centrum voor Archeologie

Iedere woensdagmiddag van 14.00-16.30 uur kunt u de werkplaats en expositieruimte bezoeken. Tevens spreekuur voor eigen vonden. Langegracht 11, toegang gratis.

Spreekuur familiegeschiedenis

Elke eerste donderdag in Archief Eemland, 14-16 uur.

KRONIEK

verschijnt viermaal per jaar. U kunt het blad thuis ontvangen door lid te worden van:

- Oudheidkundige Vereniging Flehite voor € 27,50 per jaar (vanaf 2013 € 30,-), waarbij u ook het jaarboek Flehite ontvangt
- Stichting Archeologie Amersfoort voor € 20,- per jaar, waarbij u ook de Archeologische Kroniek provincie Utrecht ontvangt en eventueel jaarboek Flehite

Oudheidkundige Vereniging Flehite

Secretaris: Agnes Houët-Berenschot
 Vondelplein 1 • 3818 BC Amersfoort
 033 463 49 89
secretariaat@historisch-amersfoort.nl
www.historisch-amersfoort.nl

Museum Flehite

Postbus 699 • 3800 AR Amersfoort
 033 247 11 00
info@museumflehite.nl
www.museumflehite.nl
 Bezoekadres: Westsingel 50
 Open: di-vr 11-17 uur, za-zo en tweede feestdagen 12-17 uur

Afdeling RO/Monumentenzorg Amersfoort

Postbus 4000 • 3800 EA Amersfoort
 033 469 48 16
ma.cramer@amersfoort.nl
 Bezoekadres: Stadhuisplein 1
 Open: ma-vrij 9.00-17.00 uur (graag op afspraak)

Archief Eemland

Postbus 4000 • 3800 AE Amersfoort
 033 469 50 17
archiefeemland@amersfoort.nl
www.archiefzeeland.nl
 Bezoekadres: Stadhuisplein 7
 Open: ma-do 9.00-17.00 uur

Stichting Archeologie Amersfoort (STAA) Archeologisch Centrum

Postbus 4000 • 3800 AE Amersfoort
 033 463 77 97
fme.snieder@amersfoort.nl
www.amersfoort.nl/archeologie
 Bezoekadres: Langegracht 11
 Open: wo 14.00-16.30 uur en op afspraak

Redactie

Max Cramer • Tilly du Pui • Gerard Raven • Francien Snieder • Yvonne Tanke • Piek Theisens

Redactieadres

Gerard Raven, Museum Flehite
 Breestraat 80 • 3811 BL Amersfoort
g.raven@museumflehite.nl

De redactie behoudt zich het recht voor om artikelen in te korten en/of te herschrijven, zo mogelijk in overleg met de auteur. Meningingen verwoord in de artikelen zijn niet noodzakelijk die van de redactie.

IN DIT NUMMER

Snelle	1
Vraaggesprek Lucas Bolsius	4
Nieuwe portretten	6
Tobeen	9
Speeltrommel OLV-toren	10
Tollius	12
Aandelen	14
Kunstkring en Vincent van Gogh	16
Maand van de Geschiedenis	18
Onbekend maakt onbemind	20
Favoriete voorwerp	21
Boeken / Nieuws / Agenda	22